

Hans Achterhuis (red.). *De maat van de techniek*. Ambo

Het moet toeval zijn geweest. Eind vorig jaar kwam *De maat van de techniek* uit en even later stortte een groot vrachtvliegtuig neer op een flat in de Bijlmermeer. Wie de bundel heeft gelezen, ziet niettemin de samenhang: het een vormt een spectaculaire illustratie bij het ander. De blinde schrik, ontsteltenis en verontwaardiging die de vliegramp heeft opgeroepen, tonen hoe problematisch onze relatie tot de technische wereld waarin we ons bevinden nog altijd kan zijn.

De maat van de techniek, onder redactie van Hans Achterhuis, wil een introductie zijn tot de filosofie van de techniek, waarvan de centrale vraag luidt: beheersen wij de techniek of worden wij door de techniek beheerst? Toegespitst op de Bijlmerramp zou de vraag ook als volgt kunnen worden geformuleerd: moeten calamiteiten als dit vliegtuigongeluk worden beschouwd als toevallige incidenten of als onvermijdelijke, zelfs noodzakelijke gevolgen van het technische bestel waarin we onze samenleving hebben veranderd?

Het gezonde verstand zal geneigd zijn het op een incident te houden. Alles wat er misgaat wordt dan op rekening van menselijk falen geschreven. Die conclusie heeft iets geruststellends, omdat zij er - impliciet - vanuit gaat dat rampen als die in de Bijlmer in principe kunnen worden voorkomen. Heel wat minder geruststellend is de gedachte, dat het menselijk falen nooit voorkomen zal kunnen worden. En wie nog een stap verder denkt, kan tot de conclusie komen dat er tussen het vermogen van de mens en de technische middelen die hij heeft voortgebracht blijkbaar een even paradoxale als onoverbrugbare kloof is ontstaan.

Voor men er erg in heeft staan mens en techniek niet meer naast, maar tegenover elkaar. Om deze situatie te doordenken schiet het gezonde verstand onherroepelijk tekort. Verstandiger is het daarom aan te kloppen bij de filosofie, die zich nooit heeft beperkt tot het smalle blikveld van uitsluitend het gezonde verstand. Is de techniek nog wel het neutrale middel dat de meeste mensen er bij voorkeur in willen zien of heeft zij zich ontwikkeld tot een autonome grootheid, waarvoor de mens zijn rol van bepalend subject al lang heeft moeten inruilen voor die van lijdend object?

De meeste filosofen die in Achterhuis' bundel worden besproken, hebben de neiging de autonomie van de technologische ontwikkeling te benadrukken. De combinatie van wetenschap, techniek en industriële productie is uitgegroeid tot een zelfstandig systeem dat op de menselijke samenleving zijn stempel drukt. De utopische machtdroom van zeventiende-eeuwse denkers als Bacon en Descartes is in de hegemonie van de techniek gerealiseerd, met dit verschil dat de verlangde beheersing van de natuur zich nu ook uitstrekt tot de menselijke natuur.

Nog afgezien van vliegrampen, milieu-problemen en de dreiging van een nucleaire apocalyps, vloeien hieruit op alle terreinen van het bestaan enorme consequenties voort. De samenleving lijkt te zijn veranderd in een gigantische machinerie, die aan haar onderdelen - ook de menselijke - nog voornamelijk technische eisen stelt. Functionaliteit, efficiency, manipulatie en werkelijkheidsverlies zijn hier de trefwoorden, terwijl de winst wordt uitgedrukt in termen van consumptie, comfort,

informatie en verlenging van levensduur.

Cultuurcritici hebben sinds de Romantiek tegen deze ontwikkeling een waarschuwend vinger opgeheven. Ook onder de filosofen in *De maat van de techniek* ontbreken de onheilsprofeten niet. Maar wat hun werk zozeer de moeite waard maakt, is dat zij het niet bij waarschuwingen alleen laten; hun profetieën zijn het gevolg van een grondige analyse van de technische wereld. Zij eisen geen blind geloof, maar bieden ons, hun lezers, de gelegenheid zelf - in hun voetspoor - een oordeel te vormen over de wereld waarin we ons bevinden.

De variëteit van de benaderingen maakt dat overigens nog niet zo eenvoudig. Zo vinden we bij Jacques Ellul een sociologische interpretatie van wat hij het „technische systeem” noemt. Martin Heidegger ziet de moderne techniek als de uitkomst en de voltooiing van de westerse metafysica. Arnold Gehlen komt met een antropologische interpretatie. Lewis Mumford beschrijft de hegemonie van de techniek, aangeduid als „Mega-machine”, in een cultuur-historisch perspectief en Hans Jonas onderzoekt de mogelijkheden van een nieuwe, op de technische wereld toegesneden ethiek. Het meest profetisch in de klassieke zin van het woord is Günther Anders, wiens *Die Antiquiertheit des Menschen* de mensheid vooral wil wakker schudden door haar te wijzen op de mate waarin zij is achtergebleven bij haar technische produktie.

Bij geen van de besproken filosofen ontbreekt de bezorgdheid. Zodra het echter om de remedie gaat lopen de meningen sterk uiteen, afhankelijk van de verschillende visies op het wezen van de moderne techniek. Een grove tweedeling valt te maken op grond van de interpretatie van de titel van de bundel: men situeert de „maat van de techniek” of bij de mens of bij de techniek zelf. Het laatste doen Ellul, Heidegger en Gehlen; het eerste Mumford, Jonas en Anders.

Het verschil komt hier op neer dat de laatsten blijven geloven in een menselijk ingrijpen ten goede, terwijl de eersten de autonomie van de technische ontwikkeling als iets absoluuts beschouwen. In zijn befaamde interview met *Der Spiegel* uit 1966 riep Heidegger uit: „Alleen een god kan ons nog redden”, waarmee hij bedoelde dat elk menselijk ingrijpen zich onvermijdelijk in de bestaande technische orde zou voegen; een verandering kon alleen van buiten komen, in de vorm van een nieuwe „beschikking van het zijn” die de mens in „gelatenheid” en „openheid voor het geheim” moest afwachten.

Anderen daarentegen verwachten uitkomst van een nieuwe ethiek van „verantwoordelijkheid” (Jonas) of van een verhevigde „morele fantasie” (Anders). Bij de auteurs van de bundel (naast Achterhuis, Paul van Dijk en Pieter Tijmes) is minder evident welk standpunt zij innemen. Alleen Hans Achterhuis spreekt zich duidelijk uit, zij 't met de nodige reserve. Hij lijkt een uitweg te zien in wat hij het „sociaal-constructivisme” noemt, waarbij de nadruk minder ligt op de gevolgen van de technologie dan op de fasen van ontwerp en onderhoud.

Het aantrekkelijke van deze benadering is dat de menselijke factor in de ontwikkeling van de techniek scherper in zicht komt, waardoor het technische systeem althans iets van zijn ongenaakbare massiviteit verliest. Onder de denkers die in *De maat van de techniek* worden behandeld, zoekt hij, als ik hem goed begrijp, naar

een combinatie van de ethische preoccupaties van Jonas met het cultuur-historische perspectief van Mumford, waarbij het erop aan komt dat die ethische impulsen al in een vroeg stadium in het wetenschappelijke en technologische onderzoek een plaats krijgen.

De techniekfilosofie, waarvoor Achterhuis *cum suis* een lans breken, kan hierbij goede diensten bewijzen. Maar onvermijdelijk doet de vraag zich voor of deze filosofie als aparte discipline naast vele andere niet volledig op zal gaan in het universitaire bedrijf, dat tenslotte ook deel uitmaakt van het technische bestel. Hetzelfde geldt *mutatis mutandis* voor wat Achterhuis schrijft over zijn bemoeienissen met het ontwerp van een nieuwe bio-ethiek. Het heeft er de schijn van dat de moraal hier, door middel van workshops en ministeriele nota's, vrijwel automatisch gaat meedraaien in de grote machinerie, zoals deze door bijvoorbeeld Heidegger en Ellul van buitenaf wordt beschreven. Welke garantie is er dat pogingen tot verandering van binnenuit niet door het geheel worden geabsorbeerd, zodat er per saldo niets daadwerkelijk verandert?

De vraag wordt door de beschouwingen in deze boeiende bundel zelf uitgelokt, want als zij iets duidelijk maken dan is het wel de alomvattendheid en complexiteit van de moderne techniek. Onze hele cultuur is er als het ware door geïmpregneerd. En dat maakt de kans op simpele uitwegen niet erg groot, te meer aangezien de meeste mensen hun technische *Umwelt* in het geheel niet als een probleem ervaren - behalve wanneer zij, als bij de vliegramp in de Bijlmer, plotseling worden geconfronteerd met de schaduwzijde van de wereld waarin zij zich meenden thuis te voelen.

(*de Volkskrant*, 30-1-1993)